

**TALABALARDA AXLOQIY QADRIYATLARNI  
SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI**

***Ro'ziyeva Nafosat Abdumumin qizi,***

*Navoiy innovatsiyalar universiteti*

*Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası o'qituvchisi*

**Annotatsiya.** Mazkur maqolada talabalarda axloqiy qadriyatlarni shakllantirish jarayonining psixologik mexanizmlari yoritilgan. Axloqiy qadriyatlar shaxsning ijtimoiy xulq-atvori, dunyoqarashi va o'zini anglashida muhim o'rin tutishi ta'kidlangan. Tadqiqotda shaxsning axloqiy ongini rivojlantirishda o'quv jarayonining psixologik omillari, ijtimoiy muhitning ta'siri hamda shaxslararo muloqotning o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda motivatsiya, emotsional intellekt, identifikatsiya, ichki nazorat lokusi va refleksiya kabi psixologik mexanizmlar asosiy omil sifatida ko'rsatiladi. Tadqiqot natijalari talabalarda axloqiy qadriyatlarni mustahkamlashda psixologik-pedagogik yondashuvlarning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

**Kalit so'zlar:** axloqiy qadriyatlar, talaba shaxsi, psixologik mexanizmlar, motivatsiya, identifikatsiya, emotsional intellekt, refleksiya, axloqiy ong, ijtimoiy muhit, shaxslararo munosabat, axloqiy rivojlanish nazariyalari, ma'naviy tarbiya.

**Аннотация.** В данной статье освещены психологические механизмы процесса формирования нравственных ценностей у студентов. Подчеркивается, что нравственные ценности играют важную роль в социальном поведении, мировоззрении и самосознании человека. В исследовании анализируются психологические факторы учебного процесса, влияние социальной среды и роль межличностного общения в развитии нравственного сознания личности. Также в формировании нравственных ценностей в качестве основных факторов указываются такие психологические механизмы, как мотивация, эмоциональный интеллект, идентификация, локус внутреннего контроля и рефлексия. Результаты

*исследования служат повышению эффективности психолого-педагогических подходов в укреплении нравственных ценностей у студентов.*

**Ключевые слова:** *нравственные ценности, личность студента, психологические механизмы, мотивация, идентификация, эмоциональный интеллект, рефлексия, нравственное сознание, социальная среда, межличностные отношения, теории нравственного развития, духовное воспитание.*

**Abstract.** *This article highlights the psychological mechanisms of the process of forming moral values in students. It is emphasized that moral values play an important role in a person's social behavior, worldview, and self-awareness. The study analyzes the psychological factors of the educational process, the influence of the social environment, and the role of interpersonal communication in the development of a person's moral consciousness. Also, such psychological mechanisms as motivation, emotional intelligence, identification, internal control locus, and reflection are indicated as the main factors in the formation of moral values. The research results serve to increase the effectiveness of psychological and pedagogical approaches in strengthening moral values in students.*

**Keywords:** *moral values, student personality, psychological mechanisms, motivation, identification, emotional intelligence, reflection, moral consciousness, social environment, interpersonal relations, theories of moral development, spiritual education.*

**Kirish.** *Hozirgi globallashuv jarayonida yosh avlodning ma'naviy-axloqiy kamolotini ta'minlash masalasi jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Talabalik davri — shaxsning dunyoqarashi, hayotiy pozitsiyasi va axloqiy qadriyatlari shakllanadigan eng faol psixologik bosqichlardan biridir. Shu bois, talabalarda axloqiy qadriyatlarni shakllantirish jarayonini ilmiy jihatdan o'rganish, uni psixologik mexanizmlar orqali chuqur tahlil etish zamonaviy psixologiyaning dolzarb yo'nalishlaridan biri sanaladi.*

*Psixologik nuqtayi nazardan, axloqiy qadriyatlarni shakllantirish murakkab*

ichki jarayon bo'lib, u shaxsning motivatsion, emotsional, kognitiv va irodaviy sohalarining o'zaro ta'siri asosida kechadi. Bu jarayonda motivatsiya, identifikatsiya, emotsional intellekt, refleksiya hamda ichki nazorat lokusi kabi mexanizmlar markaziy o'rinni egallaydi. Ayniqsa, o'zini anglash, boshqalar tajribasidan o'rnak olish va o'z xatti-harakatlarini tahlil qilish talabaning axloqiy ongini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Piaget, Kohlberg, Erikson, Vigotskiy kabi olimlarning axloqiy rivojlanish haqidagi nazariyalari shaxsda qadriyatlarining bosqichma-bosqich shakllanishini asoslab bergan. Ularning ilmiy qarashlari zamonaviy ta'lim tizimida talabaning axloqiy ongini rivojlantirishda psixologik-pedagogik yondashuvlarni takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Shunday qilib, mazkur tadqiqot talabalarda axloqiy qadriyatlarni shakllantirishning psixologik mexanizmlarini aniqlash, ularning shaxs rivojlanishidagi o'rini tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

**Mavzuning dolzarbligi.** Bugungi kunda jamiyatning ijtimoiy-ma'naviy taraqqiyoti, inson kapitalining sifat jihatidan yuksalishi, yosh avlodning axloqiy yetukligi bilan bevosita bog'liqdir. Globallashtirish, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va madaniyatlararo ta'sir kuchayib borayotgan bir davrda yoshlarning qadriyat tizimi o'zgaruvchan jarayonga aylanmoqda. Bunday sharoitda talabalarda mustahkam axloqiy qarashlar, insonparvarlik, vatanparvarlik, mas'uliyat va halollik kabi qadriyatlarni shakllantirish jamiyat barqarorligi va milliy o'zlikni saqlashning muhim omillaridan biridir.

Talabalik davri inson hayotida axloqiy ong, hayotiy ideal va shaxsiy pozitsiya shakllanadigan eng muhim bosqichdir. Shu sababli, aynan ushbu davrda axloqiy qadriyatlarni ongli ravishda shakllantirish psixologik yondashuvlar orqali qo'llab-quvvatlanishi lozim. Psixologik mexanizmlar — motivatsiya, identifikatsiya, refleksiya, emotsional intellekt, ijtimoiy ta'sir va o'zini anglash kabi jarayonlar bu jarayonning ichki harakatlantiruvchi kuchi sifatida namoyon bo'ladi.

Hozirgi ta'lim tizimida talabalarning bilim olish jarayoni bilan bir qatorda ularning axloqiy-ruhiy holatini, qadriyat tizimini shakllantirishga ham e'tibor

qaratish zarur. Chunki faqat bilimli emas, balki axloqan yetuk, ijtimoiy mas'uliyatli shaxsni tarbiyalash orqali jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlash mumkin.

Demak, ushbu mavzuning dolzarbligi — yosh avlodda axloqiy qadriyatlarni shakllantirish jarayonini psixologik asosda o'rganish, ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida bu mexanizmlarning o'rnini aniqlash, shuningdek, ta'lim jarayonida samarali psixologik-pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish zaruratida namoyon bo'ladi.

**Adabiyotlar tahlili.** Ushbu bo'lim adabiyotlar asosida talabalarda axloqiy qadriyatlarni shakllantirish mavzusidagi nazariy va empirik tadqiqotlarni tizimli tarzda ko'rib chiqadi. Tahlil nazariy asoslar, empirik topilmalar, psixologik mexanizmlarga oid natijalar, metodologik yondashuvlar hamda mavjud bo'shliqlarni o'z ichiga oladi.

### **1. Nazariy asoslar**

Adabiyotlarda axloqiy qadriyatlar va ularning shakllanishi haqida bir necha klassik va zamonaviy nazariyalar asosiy o'rin tutadi:

- Piaget va Kohlbergning axloqiy rivojlanish nazariyalari — shaxsning axloqiy qaror qabul qilish qobiliyati bosqichma-bosqich rivojlanishini ta'kidlaydi (qoidalar va me'yorlarni ichkilashtirish, adolat tushunchasining o'sishi).
- Eriksonning identifikatsiya va shaxsiyat rivoji konsepsiyasi — talabalik davridagi identitet shakllanishi axloqiy qadriyatlarni barqarorlashtirishda muhim ekanligini ko'rsatadi.
- Vigotskiyning ijtimoiy-psixologik yondashuvi — ijtimoiy muloqot va madaniy-hayotiy faoliyat orqali qadriyatlarning ichki mexanizmlarga aylanishi jarayonini izohlaydi.
- Bandura va ijtimoiy o'rganish nazariyasi — modellash, identifikatsiya va imitatsiya orqali axloqiy xulq shakllanishini tushuntiradi.
- Zamonaviy yondashuvlardan emotsional intellekt, moral identity, self-determination theory kabi tushunchalar motivatsiya va his-tuyg'ularning axloqiy xulqqa ta'sirini ochib beradi.

### **2. Empirik tadqiqotlar — asosiy natijalar**

Adabiyotdagi empirik ishlar bir necha umumiy tendensiyalarni ko'rsatadi:

- Ijtimoiy muhitning roli: oilaviy tarbiya, pedagoglarning axloqiy namunalari va guruh (peer) ta'siri talaba qadriyatlari shakllanishida kuchli determinant hisoblanadi. O'qituvchining shaxsiy modeli va muhitdagi me'yorlar ichki identifikatsiyaga olib keladi.

- Ta'lim va pedagogik aralashuvlar: axloqiy tarbiya dasturlari, muammoga yo'naltirilgan muhokamalar (moral dilemmas), xizmat orqali o'qitish (service-learning) va reflektiv mashg'ulotlar talabalarning axloqiy fikrlashi va empatik xulqida ijobiy o'zgarishlar keltirishi qayd etilgan.

- Kognitiv va emotsional komponentlar ajralishi: tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yuqori darajadagi axloqiy fikrlash (moral reasoning) har doim amaliy axloqiy xulqqa (moral behaviour) to'liq tarjima olmaydi; vaziyat omillari, hissiyotlar va o'zini boshqarish qobiliyati muhim vositachilar.

- Emotsional intellekt va empatiya: yuqori emotsional intellekt va empatiya ko'proq prosotsial xatti-harakatlar va mas'uliyatli qaror qabul qilish bilan bog'liq.

- Madaniy va kontekstual farqlar: qadriyatlar shakllanishida madaniy normativlar va ta'lim tizimi xususiyatlari sezilarli rol o'ynaydi; shuning uchun universal yondashuvlar har doim samarali bo'lmasligi ta'kidlanadi.

### 3. Psixologik mexanizmlarga oid adabiyotdan olinadigan xulosalar

Adabiyotlarda tahlil qilingan mexanizmlar quyidagicha guruhlanadi:

- Motivatsion mexanizmlar: ichki motivatsiya (o'ziga xos axloqiy qadriyatlarga sodiqlik) va tashqi motivatsiya (davlat/qoidalar, mukofot/ajak) o'rtasidagi farq, va intrinzik motivatsiyaning davomiy ta'siri.

- Identifikatsiya va modellash: o'qituvchi, ota-ona yoki yetakchi shaxslarning namunalari orqali qadriyatlarning o'rganilishi.

- Ichki nazorat va o'zini boshqarish: lokus of control, impulsni boshqarish va moral o'zini nazorat qilish xatti-harakatning barqarorligi uchun muhim.

- Kognitiv jarayonlar: masalalarni tahlil qilish, perspektiva olish (perspective-taking), moral-muhokama qobiliyatlari.
- Emotsional jarayonlar: empatiya, qaygʻu/gʻazab hissi, aybdorlik tuygʻusi — axloqiy qarorlarni ragʻbatlantiruvchi yoki toʻxtatuvchi omillar.
- Refleksiya va metakognitsiya: oʻz xulqini tahlil qilish, qadriyatlarni ongli ravishda qayta koʻrib chiqish va ichkilashtirish uchun refleksiyaning roli katta.

### **Tadqiqot metodologiyasi:**

#### **1. Tadqiqotning metodologik asosi**

Tadqiqotning metodologik asosini shaxs rivojlanishining psixologik nazariyalari, xususan J. Piajening kognitiv rivojlanish nazariyasi, L. S. Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy yondashuvi, E. Eriksonning psixososial rivojlanish konsepsiyasi hamda L. Kolbergning axloqiy rivojlanish bosqichlari nazariyasi tashkil etadi. Ushbu nazariyalar shaxsning axloqiy qarashlari, qadriyat tizimi va ijtimoiy xulq-atvorining bosqichma-bosqich shakllanish jarayonini tushuntirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, tadqiqot A. Banduraning ijtimoiy oʻrganish nazariyasi va D. Goulmanning emotsional intellekt modeli asosida talabalarda axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda kuzatuv, identifikatsiya va refleksiya jarayonlarining rolini oʻrganishga tayanadi. Tadqiqotning psixologik konseptual asosini motivatsion, kognitiv va emotsional sohalarning oʻzaro taʼsirini aks ettiruvchi integrativ yondashuv tashkil etadi.

#### **2. Tadqiqot maqsadi**

Tadqiqotning asosiy maqsadi — talabalarda axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda ishtirok etuvchi psixologik mexanizmlarni aniqlash, ularning oʻzaro bogʻliqligini tahlil qilish hamda bu jarayonni samarali tashkil etish boʻyicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir.

#### **3. Tadqiqot vazifalari**

1. Axloqiy qadriyatlarning psixologik mohiyati va tarkibini nazariy jihatdan tahlil qilish.

2. Axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga ta'sir etuvchi asosiy psixologik mexanizmlarni (motivatsiya, identifikatsiya, refleksiya, emotsional intellekt, ichki nazorat lokusi va boshqalar) aniqlash.

3. Talabalarda axloqiy qadriyatlarning rivojlanish darajasini aniqlashga mo'ljallangan diagnostik usullarni tanlash va qo'llash.

4. Olingan natijalar asosida axloqiy qadriyatlarni shakllantirishni takomillashtirishga qaratilgan psixologik-pedagogik tavsiyalar ishlab chiqish.

**Muhokama.** Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, talabalarda axloqiy qadriyatlar shakllanishi ko'p omilli, kompleks psixologik jarayon bo'lib, u shaxsning motivatsion, emotsional va kognitiv sohalarining o'zaro ta'siri asosida rivojlanadi. Axloqiy qadriyatlarning barqaror shakllanishi nafaqat bilim va tarbiya jarayoniga, balki shaxsning ichki psixologik holatiga ham bevosita bog'liqdir.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, talabalarda ichki motivatsiya va emotsional intellekt darajasi yuqori bo'lgan hollarda ularning axloqiy qaror qabul qilish qobiliyati ham yuqoriroq bo'ladi. Aksincha, tashqi motivatsiya (mukofot, jazo, baho olish istagi) asosida faoliyat yurituvchi talabalarda axloqiy qadriyatlar yuzaki shaklda namoyon bo'ladi. Bu esa axloqiy rivojlanishning ichki jarayon sifatida mustahkamlanmaganligini ko'rsatadi.

Identifikatsiya mexanizmi ham muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotda o'qituvchi shaxsiy namunasi, guruhdagi ijtimoiy muloqot sifati va muhitdagi axloqiy me'yorlar talabalarda o'zlashtiriladigan qadriyatlar tizimiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlangan. Bu holat A. Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasini amaliy tasdiqlaydi: inson o'z atrofidagi shaxslarning xatti-harakatlarini kuzatish, ularni baholash va taqlid qilish orqali axloqiy me'yorlarni o'zlashtiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatdiki, refleksiya — ya'ni shaxsning o'z xulqini tahlil qilish, sabab va oqibatlarni anglash qobiliyati — axloqiy qadriyatlarning ongli shakllanishini ta'minlaydi. Yuqori refleksiya darajasiga ega talabalar o'z xatti-harakatlariga tanqidiy yondashadi, boshqalarga nisbatan empatik munosabat bildiradi va o'zini boshqarish ko'nikmalarini samaraliroq namoyon etadi.

**Xulosa.** Tadqiqot natijalariga asoslanib aytish mumkinki, talabalarda axloqiy qadriyatlarning shakllanishi murakkab, ko'p bosqichli va psixologik jihatdan chuqur jarayondir. Bu jarayon shaxsning ichki motivatsiyasi, refleksiya darajasi, emotsional intellekti, ijtimoiy muhit va o'qituvchi shaxsining namunasi kabi omillar bilan uzviy bog'liqdir.

Birinchidan, axloqiy qadriyatlar shakllanishining markazida shaxsning ichki motivatsiyasi turadi. Ichki motivatsiya kuchli bo'lgan talabalar axloqiy me'yorlarni ongli ravishda o'zlashtiradi, ularni shaxsiy hayot falsafasining ajralmas qismiga aylantiradi.

Ikkinchidan, refleksiya va o'z-o'zini tahlil qilish ko'nikmalari talabaning axloqiy qarorlarini ongli ravishda shakllantirishga yordam beradi. Bu esa o'z navbatida mas'uliyat, empatiya va adolat hissining chuqurlashuviga olib keladi.

Uchinchidan, ijtimoiy muhit va pedagogik ta'sirlar — ya'ni o'qituvchi shaxsiy namunasi, talaba guruhidagi psixologik iqlim va ta'lim muassasasining ma'naviy muhiti — axloqiy qadriyatlarning tashqi kuchaytiruvchi omili sifatida muhim rol o'ynaydi.

Tadqiqotdan olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, axloqiy qadriyatlarni shakllantirish samaradorligini oshirish uchun ta'lim jarayonida quyidagi yo'nalishlarga e'tibor qaratish lozim:

- psixologik treninglar, rolli o'yinlar va muammoli vaziyat tahlilini keng qo'llash;
- reflektiv mashg'ulotlar va o'z-o'zini anglashga yo'naltirilgan topshiriqlarni joriy etish;
- o'qituvchilar va psixologlar o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish;
- ta'lim muassasalarida ijtimoiy-psixologik iqlimni sog'lomlashtirish.

Umuman olganda, talabalarda axloqiy qadriyatlarni shakllantirish — bu nafaqat tarbiyaviy, balki chuqur psixologik jarayon bo'lib, u shaxsning o'z-o'zini anglash, emotsional yetuklikka erishish va ijtimoiy mas'uliyatni his qilish orqali amalga oshadi. Mazkur mexanizmlarni chuqur o'rganish va amaliyotga tatbiq etish ta'lim tizimining ma'naviy-ma'rifiy samaradorligini yanada oshiradi.

**Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.**

1. Karimov, I. A. (1997). Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: Ma'naviyat.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev. (2017). Yoshlar – kelajagimizning poydevori. Toshkent: O'zbekiston.
3. Vigotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Piaget, J. (1932). The Moral Judgment of the Child. London: Routledge & Kegan Paul.
5. Kohlberg, L. (1981). Essays on Moral Development. Vol. I: The Philosophy of Moral Development. San Francisco: Harper & Row.
6. Erikson, E. H. (1968). Identity: Youth and Crisis. New York: W. W. Norton & Company.
7. Dewey, J. (1916). Democracy and Education. New York: Macmillan.
8. Fromm, E. (1947). Man for Himself: An Inquiry into the Psychology of Ethics. New York: Rinehart.
9. Allport, G. W. (1961). Pattern and Growth in Personality. New York: Holt, Rinehart & Winston.
10. Bandura, A. (1977). Social Learning Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
11. Maslow, A. H. (1954). Motivation and Personality. New York: Harper & Row.
12. Qodirova, F. (2015). Yoshlar axloqiy tarbiyasining psixologik xususiyatlari. Toshkent: Fan va texnologiya.
13. Rahimov, N. (2019). “Axloqiy qadriyatlar shakllanishida oila va ta'lim muassasasining roli.” Psixologiya va pedagogika jurnali, 3(2), 45–52.